

Universiteit
Leiden
The Netherlands

Au coeur de l'Europe: Littérature à la cour de Hainaut-Hollande (1250-1350)

Meulen, J.F. van der

Citation

Meulen, J. F. van der. (2010, September 29). *Au coeur de l'Europe: Littérature à la cour de Hainaut-Hollande (1250-1350)*. Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/16002>

Version: Publisher's Version

License: [Licence agreement concerning inclusion of doctoral thesis in the Institutional Repository of the University of Leiden](#)

Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/16002>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

*Au coeur de l'Europe. Littérature à la cour de Hainaut-Hollande
(1250-1350)*

In the heart of Europe. Literature at the court of Hainaut-Holland (1250-1350)
In het hart van Europa. Literatuur aan het hof van Holland-Henegouwen (1250-1350)

Proefschrift

ter verkrijging van
de graad van Doctor aan de Universiteit Leiden,
op gezag van Rector Magnificus prof.mr. P.F. van der Heijden,
volgens besluit van het College voor Promoties
te verdedigen op woensdag 29 september 2010
te klokke 13.45 uur
door
Janet Froukje van der Meulen
geboren te Heerde
in 1961

PROMOTIECOMMISSIE:

Promotor:

Prof.dr. F.P. van Oostrom (Universiteit Utrecht)

Overige leden:

Prof.dr. W. van Anrooij

Prof.dr. W.P. Blockmans

Dr. G. Croenen (University of Liverpool)

Prof.em.dr. W.P. Gerritsen (Universiteit Utrecht)

Prof.em.dr. J.D. Janssens (Katholieke Universiteit Brussel)

Dit proefschrift is het resultaat van onderzoek dat werd uitgevoerd binnen het door de Nederlandse Organisatie voor Wetenschappelijk Onderzoek gefinancierde project Nederlandse Literatuur en Cultuur in de Middeleeuwen.

Inhoudsopgave

Woord vooraf	1
Inleiding	3
1. Avesnes en Dampierre of 'De kunst der liefde'. Over boeken, bisschoppen en Henegouwse ambities verschenen in: De Boer, D.E.H., Cordfunke, E.H.P. & Sarfatij, H. (red.), <i>1299: één graaf, drie graafschappen. De vereniging van Holland, Zeeland en Henegouwen</i> . Hilversum, Verloren, 2000, p. 47-72.	9
2. 'She sente the copie to her doughter'. Countess Jeanne de Valois and literature at the court of Hainault-Holland verschenen in: Dijk, S. van, Broomans, P., Meulen, J.F. van der & Oostrum, P. van (red.), « <i>I have beard about you</i> ». <i>Foreign Women's Writing Crossing the Dutch Border</i> . Hilversum, Verloren, 2004, p. 61-83.	35
3. Le manuscrit Paris, BnF, fr. 571 et la bibliothèque du comte de Hainaut-Hollande. Pour une alliance anglo-hennuyère verschenen in: Faems, A. & Van Coolput-Storms, C. (red.), <i>Les librairies aristocratiques dans les anciens Pays-Bas au Moyen Âge</i> . Actes de la journée d'étude internationale organisée à Bruxelles (Palais des Académies) le 20 octobre 2006; dubbelnummer <i>Le Moyen Âge</i> 113, fasc. 3-4 (2007), p. 501-527.	59
4. The hidden book of king Perceforest or the recasting of an Alexander continuation te verschijnen	87
5. On dating the <i>Perceforest</i> : 'chevaliers de mer' in text and context te verschijnen	113

6.	Le <i>Restor du paon</i> entre <i>Voeux</i> et <i>Perceforest</i> : réparer pour continuer ter perse in: Bougassas, C. (red.), <i>Les Vœux du Paon de Jacques de Longuyon et leur rayonnement à la fin du Moyen Âge</i> (Actes du colloque organisé par le Centre d'études médiévales et dialectales de l'Université de Lille 3, (ALITHILA) les 3 et 4 décembre 2008). Paris, Klincksieck, 2010 (Circare 8), 30 pp.+ 2 tables.	133
7.	Simon de Lille et sa commande du <i>Parfait du paon</i> . Pour en finir avec le <i>Perceforest</i> verschenen in: Ainsworth, P. & Croenen, G. (red.), <i>Authors and Workshops: Books and Book Production in Paris around 1400</i> . Louvain/Paris, Peters, 2006, p. 223-238 + Pl. 3.	165
8.	Jacques ou Jacob. Le Nord et l'invention des Neuf Preux ter perse in: Bellon-Méguelle, H. (red.), <i>L, invention littéraire autour de 1300</i> (Colloque international de la Fondation Charles Bally). Turnhout, Brepols, 2010.	182
9.	Pratiques magiques à Valenciennes. Art, pouvoir et littérature à la veille de la guerre de Cent Ans verschenen in: Herbin, J.-Ch. (red.), <i>Mémoire et image en Hainaut au Moyen Âge</i> . Valenciennes: Presses Universitaires de Valenciennes, 2004, p. 73-84.	207
	Bij wijze van conclusie	
10.	Van Maerlant tot Machaut. Een nieuwe Alexander in de Lage Landen (in verkorte vorm) te verschijnen in: Faems, A. en Hogenbirk, M. (red.), <i>Middel nederlandse ridderepiek in de veertiende eeuw</i> . Hilversum, 2010.	219
	Bijlagen	
	Stamboom	253
	Kleurenafebeeldingen, Pl. I-VI	255
	Résumé / Samenvatting	267
	Curriculum vitae	277

Ha! Lieflijk gezelschap, (...) door wie ik onderwezen en geleid word
naar de plaats waar geen kwaad of ketterij bestaat;
u hebt mij een grote dienst bewezen door me naar 'Lange Studie' te brengen.

Christine de Pizan, *Chemin de longue étude*

Woord vooraf

De *chemin de longue étude* naar voltooiing van dit proefschrift was een pad waarop ik door velen onderwezen, geleid en aangemoedigd ben.

Allereerst wil ik mijn ouders danken voor het vele dat ze mij, vanaf het begin, meegaven. Ik heb geluk gehad met een moeder die wist en weet welke boeken het lezen waard zijn, maar die ook leerde dat boeken de mens niet maken. Mijn vader studeerde in de avonduren eerst handvaardigheid en daarna kunstgeschiedenis: ons huis was rijk gevuld met knutselspullen, boeken én van wc tot trappenhuis met aantekeningen en plaatjes van schilderijen waarmee 'en passant' examens voorbereid werden. Borrelende ideeën en prangende vragen mocht ik altijd op hem loslaten.

Frans leerde ik van Joop van Schaik, in dat vak misschien wel de beste leraar van Nederland. Mijn leraar Nederlands, Evert van den Berg, destijds schrijvend aan zijn (eerste) proefschrift, wekte mijn interesse voor middeleeuwse teksten. Op zijn aanraden ging ik van Amsterdam naar Utrecht, om naast Frans ook Mediëvistiek te studeren. Wim Gerritsen – ook zijn leermeester – leerde mij veel, met als belangrijkste les het stellen van de fundamentele vraag 'Is dat wel zo?'. Corry Hogetoorn liet mij delen in haar kennis van het Oud-Occitaans en haar liefde voor poëzie en bijzondere verhalen. Hoe graag had ik haar bij de promotie plaatsvervangend zien stralen.

In de jaren in Leiden heb ik mij, als romanist te midden van neerlandici, als een vis in het water gevoeld, en dat is zo gebleven: de inspirerende uitwisseling van kennis en ideeën, het hardop kunnen denken in onze koffiehoeke en ook de jaarlijkse 'sportdag' waren gouden ervaringen die ik niet graag had willen missen. Mijn promotor Frits van Oostrom durfde het aan om mij een onderzoek te laten aanvatten op het snijvlak van Frans, Nederlands en geschiedenis, over een

onderwerp waarvan de contouren bij aanvang allesbehalve scherp waren. Groot is mijn dank voor de vrijheid die hij mij ruimhartig schonk en het vertrouwen waarop ik, ook in tijd van tegenwind, steeds weer mocht rekenen. Aan onze gesprekken door de jaren heen – over het vak en zoveel andere belangwekkende zaken – bewaar ik dierbare herinneringen.

De collega's aan de VU dank ik voor de kans die ze mij gaven om onderwijs te geven waarvoor ik in hoge mate de vrije hand kreeg. Romanisten-mediëvisten die ik bij congressen en op bibliotheekbezoek ontmoette, moedigden mij aan de Alexanderoverlevering in de aanloop naar de Honderdjarige Oorlog vooral overhoop te halen. Vele andere rozen maakten door hun vriendschap en interesse dat ik deze wandeling over de weg van heerlijk lange studie ook *nel mezzo del cammin* als een voorrecht heb ervaren.

Hans ben ik dankbaar voor de ruimte die hij mij gunde voor mijn andere grote liefde, de wetenschap. Zijn zorgzame steun, in voor- en tegenspoed, en zijn stilzwijgend vertrouwen in een behouden aankomst bij deze mijlpaal brachten rust in huis en hoofd. Casper en Roeland zijn inmiddels de riddderverhalen ontgroeid en staan op het punt hun eigen queeste te beginnen. Hun relativerende humor, prikkelende tegengas en lieve kopjes thee die ik te vaak koud heb laten worden, waren hartverwarmend. Geluk, zo schreef Christine de Pizan, is het goede dat blijft.

Een voetnoot was het startpunt voor dit onderzoek. In zijn studie over literatuur aan het Hollandse hof van de graven uit het Beierse huis Wittelsbach (1345-1433), constateerde Van Oostrom: 'De Henegouwse literatuur wacht nog op systematische behandeling; waardevolle aanknopingspunten biedt Ribard'.¹ Van Oostrom doelde op de hofliteratuur uit de periode 1299-1345, toen de Henegouwse graven uit het huis van Avesnes in Holland, Zeeland en ook – althans in naam – in Friesland regeerden. Na de moord op de Hollandse graaf Floris V, in 1296, was in 1299 ook diens enige zoon Jan I overleden, de laatste telg uit het Hollandse huis. De volgende graaf werd Jan II van Avesnes. Deze oudste zoon van Aleide van Holland (de zuster van Rooms-koning Willem II van Holland en tante van Floris V) had in 1280 zijn grootmoeder Margareta opgevolgd in het graafschap Henegouwen. Vanaf 1299 mocht hij zich ook graaf van Holland en Zeeland en heer van Friesland noemen.

Het gevolg van de komst van drie opeenvolgende graven uit het primair Franstalige huis van Avesnes (Jan II (1299-1304), Willem III (1304-1337) en Willem IV (1337-1345)) was 'dat het literaire leven in het graafschap Holland tijdens hun bewind (...) – bij gebrek aan stimulansen van landsheerlijke zijde? – een wat onderontwikkelde indruk maakt'.² De graven zouden liever in hun zuidelijke domeinen verblijven, waar ze zich met Franstalige teksten omringden. Dit beeld is één kant van de medaille: sporen van Middelnederlandse hofliteratuur uit het graafschap Holland lijken nauwelijks te vinden. De keerzijde was dat het nieuwe vorstenhuis juist door de verzamelde graafschappen een machtsfactor van betekenis was geworden en in Europa voortaan werkelijk meetelde. Het diplomatiek inzicht van de langst regerende graaf, Willem III, heeft er vervolgens toe bijgedragen dat zelfs de koningen van Frankrijk en Engeland zijn gunsten zochten, zo schrijft de Egmondse kroniekschrijver Willem Jacobsz. uit Haarlem in 1323.³ In 1328 was deze graaf zwager van de Franse koning en schoonvader van zowel de Duitse keizer als de Engelse koning. Wie in deze internationale kringen verkeert, zal zich uiteraard van het Frans bedienen, de *lingua franca* van de wereldlijke elite.

Wat lazen deze graven en welke teksten lieten ze misschien zelf ook schrijven?

¹ F.P. van Oostrom, *Het woord van eer. Literatuur aan het Hollandse hof rond 1400*. Amsterdam, 1987, p. 310, n. 13.

² *Idem*, p. 19.

³ Willem Procurator, *Kroniek*. Editie en vertaling van het *Chronicon* van Willelmus Procurator door Marijke Gumpert-Hepp, met medewerking van J.P. Gumbert. Hilversum, 2001, 1323/14.

Toen ik mijn onderzoek startte, wist ik niet meer over dit onderwerp dan wat Van Oostrom in zijn korte schets aanreikte. Als voorbeelden van Franstalige teksten waarmee de Henegouwers zich zouden hebben omringd noemde hij de kronieken van Froissart en Le Bel, werk van een minstrel Colin en kruistochtepiek, zoals de *Baudouin de Sebourc*. Verder was er een boekenlijst met vrijwel uitsluitend Franse titels van Jan II, opgesteld bij zijn overlijden in 1304, het oeuvre van de Henegouwse hofdichter Jean de Condé en de *Roman de Perceforest*, een ‘reusachtige Arturroman’.

Een eerste verkenning leerde, evenals navraag bij meer ervaren collega mediëvist-romanisten, dat er niet veel meer bekend was en dat studies specifiek over dit onderwerp in elk geval ontbraken. De voorgestelde ‘systematische benadering’ bestond vooral uit het doornemen van literatuurgeschiedenissen, (veelal negentiende-eeuwse) uitgaven van werk van (waarschijnlijk) Henegouwse dichters en het lezen van historische overzichtswerken.⁴ Een moeilijkheid daarbij was dat nationale literatuurgeschiedenissen veelal de moderne grenzen aanhielden ter afbakening van het terrein. Voor Henegouwen betekende dit dat dichters die in de Henegouwse stad Mons/Bergen actief waren tot de Belgische letterkunde gerekend werden en zij die in de eveneens Henegouwse stad Valenciennes werkten een aandeel in de Franse letterkunde leverden. Daar kwam bij dat Henegouwen in de Middeleeuwen als Franstalig gebied onder het gezag van de Duitse keizer of Rooms-koning viel (deel uitmakend van de *Reichsromania*), waarmee het graafschap zowel vanuit het perspectief van Franse als van Belgische of Nederlandse onderzoekers een wat weerbarstig tussengeval was. Naast literatuurstudies, edities en kronieken waren ook documentaire bronnen als hofrekeningen (van vooral gravin Jeanne de Valois, echtgenote van Willem III) en cartularia een belangrijke bron van informatie – veel boeiender dan ik vooraf vermoedde. Handschriftencatalogi met in enkele gevallen voor dit onderzoek relevante bezittersaantekeningen of wapenschilden boden eveneens aanknopingspunten.

Het materiaal dat in studies als Henegouws werd aangemerkt – en daarmee als snel ook met het hof verbonden – bleek niet in alle gevallen thuis te horen in een studie over de Hollands-Henegouwse hofliteratuur. De kroniekschrijvers Froissart en Le Bel, bijvoorbeeld, waren in een latere periode werkzaam en schreven wel over maar niet voor de Hollands-Henegouwse graven. De voor het overige onbekende minstrel

⁴ Een helder eerste kader bood het boek van Frits Hugenholtz, dat ik in mijn schooltijd al las, *Ridderkrijg en burgervee. Westeuropa aan de vooravond van de Honderdjarige Oorlog*. Het schetst een beeld van de periode waarin de Avesnes onze gewesten regeerden. ‘Va et vient à Valenciennes’, de titel van een van zijn hoofdstukken, heb ik lange tijd voor dit proefschrift in gedachten gehad. Maar om niet te suggereren dat Henegouwen het centrum was van een hof dat zich verplaatste en waarvan de leden vooral met kringen daarbuiten literaire betrekkingen onderhielden, heb ik uiteindelijk toch anders besloten.

Colin schreef een gedicht over de slag bij Crécy (1346). De laatste graaf van Holland-Henegouwen stierf een jaar eerder.

Soms was er uitgebreid onderzoek nodig om tot de slotsom te komen dat een tekst niet in het corpus thuishoorde, zoals in het geval van de omvangrijke *Baudouin de Sebourg*, een kruisvaartroman van ongeveer 26.000 verzen. Dit werk stond als onverdacht Henegouws werk te boek en moest in de eerste helft van de veertiende eeuw zijn geschreven. Sebourg ligt inderdaad in Henegouwen en ook uit andere verhaalelementen blijkt dat de auteur de regio goed kende. Echter, een onderzoek naar de rode draad in de bonte avonturen van de titelheld, die onder meer het Heilig Bloed naar Brugge bracht en een heidense vorst bekeerde (de latere Brandaan), samen met verwijzingen naar een Brugse bron, bracht mij tot een andere conclusie: een Henegouwse herkomst en datering in de eerste helft van de veertiende eeuw zaten er niet in; deze tekst moest van later datum (ca. 1360-1370) zijn en leek veeleer een Brugs initiatief. Op zichzelf een prikkelende uitkomst, deze Franse tekst geschreven in een Vlaamse stad van internationale allure, overgeleverd ook (zij het fragmentarisch) in het Middelnederlands en met een kleurrijk verhaal over Brandaan, maar voor het proefschrift was dit werk hiermee ‘weggeschreven’.⁵ De ervaring met de *Baudouin de Sebourg*, die veel tijd en aandacht gekost had, was echter leerzaam: teksten waarvan zonder duidelijke aanwijzingen verondersteld werd dat ze Henegouws zouden zijn – omdat de taal in die richting wees of de dichter bijvoorbeeld een Henegouwer was – heb ik terzijde gelegd.

Er bleef genoeg over. Over het oeuvre van Jean de Condé schreef Ribard een monografie waarin hij diens *dits* vooral per onderwerp bespreekt.⁶ De thema’s van deze hofdichter zijn geen andere dan in het werk van veel tijdgenoten. Deze nog eens samenvatten leek niet zinvol. Uiteindelijk komt Jean de Condé in dit proefschrift alleen in beeld in de bijdrage over de rol van gravin Jeanne de Valois in het grafelijke boekenbedrijf (hoofdstuk 2) en in de studie over het *wedding gift manuscript* dat in 1326 in eendrachtige Engels-Henegouwse samenwerking aan het hof van Holland-Henegouwen tot stand kwam. Het betreft teksten met een duidelijke politieke lading.

⁵ Gepubliceerd in *Queeste* 3 (1996), p. 1-17. Devaux meent, zonder daarvoor argumenten aan te voeren, dat het afwijzen van een Henegouwse herkomst onterecht zou zijn; zie Jean Devaux, ‘From the Court of Hainault to the Court of England: The Example of Jean Froissart’, in: Christopher Allmand (red.), *War, Government and Power in Late Medieval France*, Liverpool, 2000, 1-20. Voor mijn hypothese over de Brugse herkomst zijn meer argumenten aan te voeren; deze hoop ik nog uit te werken.

⁶ J. Ribard, *Un ménestrel du XIVe siècle. Jean de Condé*. Genève, 1969 (Publications Romanes et Françaises CIV).

Deze historische context waarin de teksten tot stand kwamen, heb ik geprobeerd aandacht te geven. Dat die aan bod komt ging eigenlijk vanzelf en spreekt mijns inziens ook vanzelf. Immers wat literatuuronderzoek – zoals veel ander onderzoek – zo interessant maakt is de vraag, zoals Mary en Richard Rouse die formuleerden in een prikkelend artikel over de *Parfait du paon*, ‘Why this subject and why now?’.⁷ Dergelijke vragen dwingen tot zorgvuldige analyse van veelsoortige gegevens, niet in de laatste plaats van de teksten zelf. Een mediëvist heeft niet de luxe om zich tot een stroming te bekennen. Dit soort onderzoek typeren als ‘turbo-mediëvistiek’ getuigt van haastig modebewustzijn.⁸

De *Perceforest*, ten slotte, bleek, zoals Van Oostrom al aangaf, inderdaad ‘reusachtig’. Deze tekst – de grootste in de Middeleeuwen geschreven – bleek omgerekend zo’n 6000 pagina’s lang te zijn. Daarvan was, toen ik aan dit deelonderzoek begon, nog geen 10 % in een moderne editie beschikbaar. De klus bleek pas echt, zoals dat in modern jargon heet, ‘een uitdaging’, toen het inzicht groeide dat de *Roman de Perceforest*, misschien wel op instigatie van Willem III tot stand was gekomen, maar dat de tekst die in de vijftiende-eeuwse handschriften was overgeleverd, bepaald niet de indruk maakte in de veertiende eeuw te zijn geschreven. Was de verknoping in deze roman van Alexander- en Arturstof een veertiende-eeuws idee? Pogingen deze en andere vragen te beantwoorden, brachten me uiteindelijk terug naar de *Parfait du paon*, het werk van een Henegouwse dichter dat ik terzijde had gelegd omdat hij voor een Parijse goudsmid schreef – niet voor de graaf. Deze tekst, vooral gewaardeerd om de geïnterpoleerde lyriek en een fascinerende balladewedstrijd, bleek, ontdaan van deze versiering, een anti-*Perceforest*, geschreven in de beginjaren van de Honderdjarige Oorlog. Toen dit duidelijk was, riep de positie van de *Restor du paon* (vóór 1338) van Brisebare steeds meer vragen op: wat was de plaats van dit werk, eveneens van een Henegouwse dichter, in het geheel van pauwenteksten én *Perceforest*? Om daarop beter zicht te krijgen bleek het uiteindelijk onontkoombaar de verhouding tussen de *Restor du paon* en het slot van de *Voeux du paon* opnieuw te bepalen. Een bewerkelijke klus, maar afhaken was in dit stadium geen optie. Gelukkig bleken de bevindingen vooral helderheid te scheppen en kon ik het hoofdstuk over de *Perceforest* afronden: deze bleek – bekeken vanuit het perspectief van de veertiende-eeuwse Alexanderinterpolaties – uiteindelijk minder moeizaam uit de vijftiende-eeuwse schil te tillen dan aanvankelijk gedacht. Dit samenhangende geheel aan Alexanderteksten vormt uiteindelijk de hoofdmoot van dit proefschrift. De bijdragen over de zeeridders (in de *Perceforest*, maar

⁷ Mary A. Rouse and Richard Rouse, ‘The Goldsmith and the Peacock: Jean de la Mote in the Household of Simon de Lille, 1340’, *Viator* 28 (1997), 281-303.

⁸ Zie de aankondiging van de Workshop Antwerpen 19/11/2010 (*Op weg met de auteur*).

ook in Maerlants *Naturen bloeme*) en over de Negen Besten (het Middelnederlandse gedicht lijkt niet van Maerlant) vloeiden hieruit voort.

Met deze laatste bijdragen heb ik, gelukkig, toch nog een link weten te leggen naar de Middelnederlandse letterkunde. Die in het vizier houden tijdens een onderzoek naar vrijwel uitsluitende Franse teksten zag ik, aangesteld immers in een project over Nederlandse literatuur en cultuur in de Middeleeuwen, als een opdracht waarvan ik hoopte dat die althans iets zou opleveren. Ook in de afsluitende bijdrage, over de Avesnes en hun fascinatie voor Alexander, heb ik geprobeerd een lijn te trekken van Maerlant en Aleide naar Machaut en Willem IV.

Het gevolg van de uiteindelijke concentratie op het cluster Alexanderteksten was wel dat ik, noodgedwongen, heb moeten besluiten om een aantal andere bijdragen die in een vergevorderd stadium waren, niet toch ook nog af te maken om ze in dit proefschrift te kunnen onderbrengen.⁹ Dit betreft allereerst de boekenlijst van vader Jan II en – de tijdens het onderzoek opgedoken – inventaris met boeken van zoon Willem III (deze komen in de hoofdstukken 1 en 3 summier aan bod).¹⁰ Ook de *Regret Guillaume*, een gelegenheidsgedicht van Jean de le Mote, en de *Voeux du héron* en *Van deme reyger*, met hun gezamenlijke politieke en literaire achtergrond, heb ik terzijde moeten leggen. Datzelfde geldt voor vondsten – ‘bijgoed’ – die in de periode van ongewilde vertraging, waarin geconcentreerd schrijven vaak moeilijk was, zoveel nieuwe vragen opriepen, bijvoorbeeld over de *Divina commedia* (was dit werk al bij het leven van Dante aan het Hollandse hof bekend?) en ook over de *Restor du paon* (behalve scharnier tussen *Voeux* en *Restor* ook schakel tussen Basin en Elegast?) In diezelfde tijd realiseerde ik me eveneens dat de dossiers over met de Avesnes en Dampierres verbonden teksten uit de tweede helft van de dertiende eeuw ook stof voor een ander boek zouden kunnen zijn. Bovendien, zo werd mij verzekerd, is er ook nog een leven na dit proefschrift. Dat geloof ik graag.

Dit onderzoek heb ik kunnen verrichten dankzij een aanstelling binnen het NWO-pionierproject Nederlandse Literatuur en Cultuur in de Middeleeuwen. Om die reden leek het aanvankelijk logisch dat de resultaten in het Nederlands gepubliceerd zouden worden. Een Frans boek over Franse teksten in de Nederlanden zouden veel collega-

⁹ Een artikel over de *Dit de la panthère* (verschenen in Jozef D. Janssens e.a. (red.), *Op avontuur. Middeleeuwse epiek in de Lage Landen*. Amsterdam, 1998) heb ik buiten het proefschrift gelaten als gevolg van voortschrijdend inzicht: de hypothese dat de aalmoezenier van de gravin de auteur van deze tekst zou zijn heeft nog steeds aantrekkelijke kanten, maar ik ben minder zeker dat deze toeschrijving klopt.

¹⁰ Opgediept door Malcolm Vale, die mij bij een bezoek aan Oxford zijn afschrift meegaf, met de mededeling dat ik zo bij mijn geplande bezoek aan het archief van Mons niet hoefde te schrikken van nog een lijst.

onderzoekers niet snel lezen, zo begreep ik uit subtiële hinten. Maar in het Nederlands publiceren betekent, zo merkte ik ook, niet gelezen worden door vakgenoten buiten de grenzen van ons taalgebied. In het Engels dan? Geïnteresseerden in Oudfranse teksten, lezen waarschijnlijk ook modern Frans lezen, maar de drempel is voor niet-Franstaligen hoger. Een deel van de Franse onderzoekers leest daarentegen nog steeds niet graag Engels. Uiteindelijk werd dit een proefschrift op basis van artikelen, met aan het begin en slot bijdragen in het Nederlands; de andere zijn in het Frans geschreven of in het Engels vertaald door Jo Nesbitt. Een polderoplossing dus voor dit onderzoek naar middeleeuwse (hof)literatuur in de Lage Landen.